

POLSKÁ MONOGRAFIA O RUSKEJ FILOZOFII

A. WALICKI, *Rosyjska filozofia i myl spoleczna od owiecenia do marksizmu* (Ruská filozofia a spolecenská myseľ od osvietenstva po marxizmus)

Ako každá rastlina, „každé storoèie do-
náša svoj vlastný plod“ — napísal Ján
Kollár. Nadväzujúc na túto mylienku
možno povedať, že nie každé storoèie v
existencii toho-ktorého národa je rovnako
plodné. Storoèim neobyèajne plodným a
tvorivým pre ruský národ, a to tak v ob-
lasti jeho celkovej duchovnej kultúry, ako
aj v odvážnych èinoch, vo filozofickej se-
bareflexii a v revoluènom kvase, v zrode
celej plejády vynikajúcich osobností, inte-
lektuálov a revolucionárov, bolo 19. storo-
èie. Práve preto je záujem o jeho pocho-
penie a interpretáciu vo svetovej literatúre
celkom ojedinelý.

Potvrzuje to okrem iného aj monogra-
fia významného poľského historika filozo-
fie Andrzeja Walického *Ruská filozofia
a spolecenská myseľ od osvietenstva po
marxizmus*.¹ Recenzovaná kniha je výsled-
kom a zhrnutím takmer dvadsaťročnej bá-
dateľskej práce autora v oblasti dejín rus-
kej filozofie a intelektuálnej histórie Ruska
vôbec. A. Walicki je autorom troch mono-
grafií a viacerých štúdií venovaných tejto
problematike.²

Vo svojej novej knihe spracoval obdobie
od šesťdesiatych rokov 18. stor. do konca
19. stor. Voľbu tohto historického úseku
odôvodňuje tým, že duchovná biografía
ruského národa v 19. stor. bola zaujíma-
vejšia a dramatickejšia ako intelektuálna
história mnohých národov, s neporovna-

teľne bohatšími filozofickými tradíciami a
pokročilejších v historickom vývine. Tra-
dícia kritického spolecenského myslenia v
Rusku sa začína už v druhej polovici
18. stor., keď sa zrodila prehlbujúca sa
intelektuálna reflexia historického vývinu
Ruska. A. Walicki sleduje vývinové ten-
dencie ruskej filozofie v úzkej spätosti so
spolecenským myslením a v kontexte cel-
kovej národnej kultúry. V *Úvodných po-
známkach* správne zdôrazňuje, že neopa-
kovateľnú originalnosť ruskej filozofie mô-
žeme v plnej miere postrehnúť iba vtedy,
„ak ju skúmame v perspektíve intelektuál-
nych dejín Ruska — z hľadiska problé-
mov, ktoré sa najsilnejšie dotýkali srdca
a svedomia myslícich Rusov a pokladali
sa za najpodstatnejšie pre osud ich kra-
jiny“ (s. 7).

A. Walicki sa sústredil na filozoficky
významné aspekty ruského filozofického
myslenia, na jeho svetonázorové predpo-
kladky a teoretické argumenty. Jednu zo
svojich úloh videl v tom, aby èitateľovi
poskytol pokiaľ možno vyèerpávajúce ency-
klopedické informácie o ruských filozofoch
skúmaného obdobia nezávisle od ich ob-
jektívnej úlohy a ich významu pre ideový
život ruskej spolecnosti. Pre výber jed-
notlivých mysliteľov boli však preňho roz-
hodujúce filozofické kritériá.

Kniha má 18 èastí. V prvej èasti, na-
zvanej *Smery a prúdy osvietenského mys-*

¹ WALICKI, ANDRZEJ: *Rosyjska filozofia i myl spoleczna od Owiecenia do marksizmu*, Pañstwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna“, Warszawa 1973, 668 s.

² Osobowoã a historia. Studia z dziejów literatury i myli rosyjskiej, Warszawa 1959; W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego sówianofilstwa, Warszawa 1964; The Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of the Russian Populism, Oxford 1969.

lenia, autor plasticky vykresluje atmosféru zrodu ruskej osvietenskej filozofie, zdôrazňuje význam „filozofa na tróne“ — Kataríny II. a rozoberá filozofické názory troch najvýznamnejších a najoriginálnejších osvietenecov — J. Kozelského, D. Aničkova a S. Desnického. Hodnotí ich ako pionierov nových, pokrokových filozofických a spoločenských ideí. V ďalších kapitolách analyzuje ideológiu ruských slobodomurárov, ktorých ústrednou postavou bol N. Novikov, významný propagátor humanitných myšlienok osvietenstva. Značnú pozornosť venuje aj ideológii a politickému programu šľachtickej opozície, ktorej najvýznamnejší mysliteľ M. Ščerbatov bol v istom zmysle predchodcom slavianofilov.

Mysliteľom par excellence osvietenským (v širšom chápaní tohto hnutia), prvým ruským revolučným intelektuálom bol podľa autora A. Radišev. V druhej časti monografie autor charakterizuje jeho filozofické, etické, pedagogické a právne názory, analyzuje koncepciu národa a vyzdvihuje zdrvivú kritiku samoderžavia. Hlavnú pozornosť sústreďuje na jeho rozpracovanie roľníckej otázky. Zaujíma aj stanovisko k stále trvajúcejmu sporu o povahe revolučnej koncepcie Radiševa, ktorého meritum vyjadruje otázkou „Radikálna reforma či revolúcia?“ Domnieva sa (odvolávajúc sa na D. Blagoja), že Radišev predvídal víťazstvo revolúcie v budúcnosti, avšak povstanie roľníkov nemalo podľa jeho náhľadu nádej zvíťaziť. Jeho projekt reforiem pokladá však na vtedajšiu dobu za veľmi radikálny. Radiševov filozofický traktát *O človeku, jeho smrteľnosti a nesmrteľnosti* hodnotí ako výnimočné dielo, avšak vôbec sa nedotýka jeho nejednotných hodnotení v dejinách filozofie. Viera v nesmrteľnosť a v posmrtné zdokonaľovanie — podľa Walického — bola pre Radiševa nevyhnutným základom morálky; existuje tu istá analógia medzi traktátom a Kantovou filozofiou.

Ďalšia časť je konfrontáciou dvoch politických ideológií: šľachtického konzervatizmu N. Karamzina a ideológie revolučného

hnutia, reprezentovaného vtedy dekabristami. Autor sa sústredil predovšetkým na analýzu ideológie a politických programov prestavby spoločnosti, vypracovaných v tajných spolkoch dekabristov. Za istý nedostatok pokladáme to, že ponechal stranou filozofické názory dekabristov a podal len stručný výklad ich filozofie dejín Ruska.

Antiosvietenské prúdy zo začiatku 19. stor. reprezentuje v knihe mysticismus a tzv. „ľubomúdry“. Význam krúžku „ľubomúdrych“ vidí A. Walicki správne v tom, že v Rusku spopularizovali nemeckú filozofiu, najmä Schellingovu, a tak pripravili pôdu pre Heglovu filozofiu. Na druhej strane boli predovšetkým bezprostrednými predchodcami slavianofskej ideológie.

Značnú pozornosť venoval autor Čaadajevovi, ktorého tragická paradoxnosť myslenia sa neobyčajne ostro prejavila v *Apológii šialenca*. Správne vystihol jeho miesto v ruskej intelektuálnej histórii: „Tento mysliteľ, zdanlivo izolovaný, najúplnejšie, s neobyčajnou silou sformuloval viac vážnych problémov, ktoré neskôr nastolili ľudia s diametrálne protikladnými svetónázorovými orientáciami — západníci a slavianofili, Gercen a Dostojevskij, Černyševskij a Solovjov“ (s. 139).

Hodnotné a podnetné, myšlienkovobo bohaté a teoreticky fundované, kritické a diferencované sú autorove analýzy ideových sporov v Rusku v štyridsiatych rokoch, ktorých podstatu tvoril problém vzťahu Ruska k západnej Európe. Na jednej strane to bolo slavianofilstvo — „konzervatívno-romantická utópia, reakčná utópia (v zmysle retrospektívnosti ideálov) vyjadrujúca konzervatívny systém hodnôt“ (s. 172). Na druhej strane — okcidentalizmus, na ktorého platforme sa zjednotili predstavitelia rôznych, demokratických aj liberálnych prúdov ruského myslenia. Osobitne treba vyzdvihnúť precíznu charakteristiku filozofickej evolúcie Belinského, ktorej sledovanie — ako hovorí autor — bolo „školou myslenia“ pre celú generáciu. K pochopeniu tzv. epochy štyridsiatych

rokov zásadne prispieva aj siedma časť knihy nazvaná *V kruhu hegelizmu: od „zmierenia so skutočnosťou“ k „filozofii činu“*, v ktorej sa autor pokúsil ozrejmiť príčiny dobového fascinovania Heglovou filozofiou.

Petraševcov nazýva A. Walicki pioniermi socialistických myšlienok v Rusku. Originalnosť ich hnutia vidí v tom, že dokázali spájať socialistické tendencie a antifeudálny, buržoáznodemokratický politický program. Pri podrobnejšej charakteristike ich filozofických názorov (najmä Petraševského a Spešneva) ukazuje, ako sa v ich ideológii spájali feuerbachizmus a fourierizmom. Poukazuje ďalej na elementy scientizmu v nej: vkladali nádeje do rozvoja exaktných vied, propagovali vedecké bádania vo fyziológii a psychológii človeka, zaujímali sa o pozitivistické prúdy európskeho myslenia.

V desiatej časti autor analyzuje najmä Gercenovu koncepciu „ruského socializmu“, v ktorej sa podľa jeho názoru originálnym spôsobom spájali prvky troch koncepcií: slavianofilskej, Čaadajevovej a koncepcie západníkov štyridsiatych rokov, najmä Belinského a Kavelina. Sleduje zložitú a protirečivú ideovú cestu Gercena ako politika a teoretika. Osobitne si všmä jeho *Listy starému priateľovi*, ktoré boli polemikou s M. Bakuninom. V porovnaní s inými autormi (napr. s Z. V. Smirnovou) A. Walicki zastáva rozhodnejšie stanovisko v tom, že *Listy starému priateľovi* boli prinajmenšom čiastočným zrieknutím sa „ruského socializmu“: „čistočným, pretože nepredpokladali jednosmernosť pokroku, a teda nevyhnutnosť prechodu Ruska cez »kapitalistickú fázu«; zrieknutím sa, pretože vyvracali historickú diagnózu, ktorá robila Rusov »vyvoleným národom sociálnej revolúcie«“ (s. 265).

Kritické spoločenské a filozofické myslenie šesdesiatych rokov (dostalo názov „prosvetiteľstvo“), keď masový nástup demokratických raznočincov na scénu spoločenského života vyvolal podľa autorových slov ozajstnú rozumovú, mravnú a kultúr-

nu revolúciu, tvorí obsah ďalšej časti. *Černyševského antropologický materializmus, N. Dobrolubov a spor o „zbytočných ľuďoch“, D. Pisarev a „nihilizmus“* — to sú výstižné názvy jednotlivých kapitol, v ktorých sa autorovi podarilo podať nielen všeobecnú analýzu nastolených problémov, ale zachytiť aj dobovú atmosféru — ohlasy na jednotlivé diela, vzájomné sympatie a antipatie, literárne aj neliterárne spory. Samostatnú kapitolu venoval kritike „prosvetiteľstva“ zo strany tzv. počvennikov (A. Grigoriev a N. Strachov).

Nepochybným prínosom pre spracovanie dejín ruskej filozofie je Walického rozsiahla analýza ideológie národníkov, opierajúca sa o hlbokú znalosť prameňov. Pod národníctvom rozumie istú dynamickú ideologickú štruktúru, ktorá vystupovala v rôznych variantoch a mohla sa spájať s rôznymi politickými stanoviskami. Národnícku ideológiu charakterizovalo konkrétne spojenie buržoázneho demokratizmu s antikapitalistickou tendenciou. Autor rozoberá klasické dokumenty národníckej ideológie, predovšetkým Lavrovove *Historické listy*, Michajlovského traktát *Čo je pokrok?*, spomína knihu Bervi-Flerovského *Situácia robotníckej triedy v Rusku*. Intelligentsko-roľnícku podstatu národníctva podľa Walického najlepšie vyjadrovali sociologické názory Michajlovského. Veľkú pozornosť venuje aj hlavnému predstaviteľovi ruského „jakobinizmu“ P. Tkačovovi, sústreďuje sa najmä na rozbor jeho práce *Čo je strana pokroku?* Pokiaľ ide o vzťah Tkačova k marxizmu, autor sa domnieva, že jeho „svojrásny »ekonomický materializmus« nebol ešte marxizmom, bola to skôr kontaminácia istých elementov marxizmu s utilitarizmom, zveličujúcim úlohu bezprostredných ekonomických faktorov v motivácii individuálnych činov“ (s. 366).

S ideológiou národníctva mal veľa styčných bodov anarchizmus, ktorý sa v knihe rozoberá osobitne. Podľa našej mienky je celkom správne, že v snahe o historickú pravdivosť a konkrétnu analýzu si autor bližšie povšimol podstatu sporov medzi

anarchistom Bakuninom a Marxom i Engelsom. Ukázal okrem iného, že ostrá kritika Bakunina z ich strany nebola vždy správna, ako nebolo oprávnené jedno z obvinení pri jeho vylúčení z I. Internacionály. Bakuninov anarchizmus — na rozdiel napr. od anarchizmu Proudhona alebo Stirnera — označuje autor za kolektivistický, ktorého podstatu tvorilo stávanie spoločnosti a štátu proti sebe. („Štátnosť bola preňho najhroznejšou formou alienácie.“) Zaujímavá je pasáž, kde autor hovorí o idealizácii ľudového zbojníctva ako jednej z najcharakteristickejších črt bakuninizmu.

Na rozdiel od Bakunina P. Kropotkin bol podľa autora systematikom anarchizmu, tvorcom najdôkladnejšej anarchistickej utópie. Jeho filozofia dejín a jeho vízie budúcnosti svedčia o tom, že Kropotkinov anarchizmus bol „nielen kolektivistický, ale aj komunistický“ (s. 418).

Analýzou reakčných ideológií po reformách Alexandra I. A. Walicki do značnej miery vyplnil medzeru v marxistickom spracovaní tejto problematiky. V objektívnom aj subjektívnom zmysle pokladá za reakčných ideológov N. Danilevského, ktorého práca *Rusko a Európa* bola prvým a jediným systematickým výkladom panslavizmu svojho druhu, K. Pobedonosceva a integrálneho i nekompromisného reakcionára K. Leontieva, nazývaného „ruský Nietzsche“.

Walického skvelá erudícia, jeho zmysel pre psychologickú hĺbku a umenie vystihnúť v skratke dobovú sociálno-kultúrnu klímu sa azda najmarkantnejšie prejavili v časti nazvanej *Spisovatelia — proroci*. Filozofická reflexia ľudského života, snaha ukázať svojmu národu a celému svetu cesty mravného a náboženského obrodzenia sa podľa autora maximálne prejavili u najväčších spisovateľov-moralistov 19. stor. — u Dostojevského a Tolstého. Svoju analýzu zameriava na tie názory, ku ktorým dospeli, alebo v ktorých sa utvrdili v dôsledku prežitého svetonázorového prelomu, pokúša sa o vlastnú, často originálnu inter-

pretáciu ich myšlienok, obsiahnutých v literárnych dielach aj vypovedaných priamo (v denníkoch, rozpravách a pod.).

Porovnávajúc najpodstatnejšie momenty ich filozofie, autor dospieva k záveru, že boli prorokmi rôzneho druhu a rôzna bola aj ich recepcia. Kým na Dostojevského myšlienky nadväzovali myslitelia a spisovatelia rôznej orientácie, tak konzervatívni, ako aj pokrokoví, náboženský aj laickí, v prípade tolstoizmu sa ukázalo, že je pre filozofiu a náboženské myslenie málo plodný. No hoci po Tolstého smrti sila jeho myšlienok rýchlo zanikala, mal prinajmenšom jedného skutočne veľkého pokračovateľa — Mahátma Gándhího.

A. Walicki sa pokúsil aj o prepracovanejší výklad ruského pozitívizmu. Označuje ho za vplyvný smer, ktorý však nezískal rozhodujúce pozície v ruskom intelektuálnom živote. Rozlišuje *dogmatický pozitívizmus* (G. Vyrušov — prvý konzekventný vyznavač Comtovej pozitívizmu) a *kritický pozitívizmus* (V. Lesevič, snažiaci sa zblížiť pozitívizmus s novokantovstvom). Osobitne rozoberá pozitívizmus v psychológii, ktorý reprezentovali M. Troickij, K. Kavelin (pokladá ho však za „polopozitívistu“, usilujúceho sa o zblíženie pozitívizmu s idealizmom) a N. Grot (o. i. založil časopis *Voprosy filosofii i psichologii*). Pozitívizmus v Rusku bol najplodnejší v oblasti sociológie. Autor vyzdvihuje najmä filozofickú sociológiu či skôr sociologickú filozofiu J. de Robertiho, ktorá — ako hovorí — bola zaujímavým pokusom o vytvorenie mostu medzi Comtovým pozitívizmom a filozofickou problematikou obdobia prelomu storočí. Charakterizuje ďalej názory M. Kovalevského, ktorý sa venoval konkrétnemu sociologickému výskumu historickej evolúcie spoločnosti, a N. Karejeva.

Najväčšou postavou v dejinách ruskej idealistickej a náboženskej filozofie bol nepochybne V. Solovjov, ktorého filozofický systém bol podľa Walického produktom autonomizácie a profesionalizácie ruskej filozofie. V rozsiahlej kapitole (s. 539—

569) sleduje zložitú názorovú evolúciu mysliteľa, podrobne rozoberá jeho filozofiu reintegrácie, charakterizuje ideu bohočlovečenstva a koncepciu Sofie, jeho gnozeológiu, etiku a estetiku (nehovorí však o sociálno-politických predpokladoch formovania jeho mystického systému v období zosilnenej politickej reakcie). Podľa autora Solovjovova filozofia mala na jednej strane veľký vplyv na rozšírenie a upevnenie náboženskej filozofie, ale súčasne prispela k výraznému uvedomeniu si nevyhnutnosti ďalekosiahlej modernizácie náboženského vedomia a vnášala do ruského náboženského myslenia aj viac zjavne heterodoxných prvkov. O kultúrno-filozofickej nosnosti Solovjovovho myslenia svedčí jeho veľký vplyv na mnohých idealistických filozofov, filozofujúcich teológov, ako aj na básnikov-symbolistov.

Z význačných predstaviteľov metafyzického idealizmu autor analyzuje najmä názory A. Kozlova. Z reprezentantov ruského hegelianstva druhej polovice 19. stor. spomína predovšetkým B. Čičerina (teoreticky závažná bola jeho filozofická reflexia práva a štátnosti), N. Deboľského, P. Bakunina a A. Suchovo-Kobyлина, ktorí predstavovali rôzne varianty široko chápaného hegelianstva.

Tažisko záverečnej časti knihy (*Od národnictva k marxizmu*) tvorí rozbor ideovej evolúcie G. Plechanova. Charakterizujúc jeho tvorbu, A. Walicki zastáva názor, že kľúčom na pochopenie Plechanovovej filozofie dejín, ako aj jeho miesta v dejinách ruského myslenia sú jeho práce o Belinskom (najmä *Belinskij a rozumná skutočnosť*). Zdôrazňuje, že v „plechanovovskom modeli marxizmu“ bola kategória nevyhnutnosti ústredná. Pri rozbere etických

a literárnokritických názorov mysliteľa uvádza, že predovšetkým na príklade umenia Plechanov ukázal heuristickú hodnotu základných princípov historického materializmu. Walického prístup k analýze Plechanovovho filozofického diela, ako aj niektoré jeho hodnotenia poskytujú podľa našej mienky bohatý materiál na diskusiu. V rámci recenzie sa však nemôžeme týmito otázkami podrobnejšie zaoberať.

Predmetom ďalšej analýzy je „legálne národnictvo“ (autor pokladá toto označenie za správnejšie ako „liberálne“, ktoré sa bežne používa) a „legálny marxizmus“ (P. Struve, N. Ziber).

A. Walicki uzatvára svoju knihu vecným rozborom niektorých raných Leninových prác. Vyzdvihuje Leninovo originálne myslenie, tvorivé a nové riešenie problému „osudu kapitalizmu v Rusku“, hlbokú interpretáciu spoločenskej ideológie národnictva a kritiku „legálneho marxizmu“. Poukazuje taktiež na názorové rozdiely medzi Leninom a Plechanovom.

Usilovali sme sa aspoň naznačiť, čo všetko, aký široký a pestrý okruh problematiky zvládol A. Walicki vo svojej knihe. Autorov prístup sa vyznačuje hlbokou fundovanosťou, snahou o historickú objektivitu, o diferencovaný, neschematický prístup ku každému mysliteľovi. Walicki píše so zánietením, vykresľuje živé portréty jednotlivých mysliteľov, má vzácny zmysel pre historickú kontinuitu. Pravda, niekedy vystupujú do popredia atraktívne momenty na úkor detailnejšieho rozboru niektorých čisto filozofických názorov. Sympatickou črtou jeho diela je aj to, že pri vhodnej príležitosti poukazuje na vzájomnú súvislosť ruskej a poľskej filozofickej tradície.

Raisa Kopsová

O GENÉZE KULTÚRY

E. S. MARKARIAN, O genéze ľudskej činnosti a kultúry

Stále zreteľnejšie sa ukazuje, že úlohu pochopiť spoločenský život v celej jeho komplexnosti nemožno riešiť bez koordinácie úsilia všetkých tých špeciálnych vied,

ktorých predmetom je človek, jeho činnosť a produkty tejto činnosti. Pojmové schémy, na základe ktorých sa táto koordinácia bude môcť realizovať, nemožno však vy-